

УДК 342.9

DOI <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2025.90.3.34>

ОСНОВНІ ЗАПОБІЖНИКИ ПОРУШЕНЬ ПРИНЦИПУ ЗАКОННОСТІ В АДМІНІСТРАТИВНОМУ СУДОЧИНСТВІ

Костецький С.С.,
*аспірант кафедри права та правоохоронної діяльності
Центральноукраїнського державного університету
ім. В. Винниченка*

Костецький С.С. Основні запобіжники порушень принципу законності в адміністративному судочинстві.

У статті розкрито зміст і значення принципу законності як фундаментальної засади функціонування адміністративного судочинства в Україні. Наголошено, що законність є системоутворювальним фактором, який забезпечує передбачуваність правозастосування, юридичну визначеність, а також захист прав і свобод особи у відносинах з органами публічної влади. З урахуванням природи адміністративного процесу, в якому сторонами є приватна особа та суб'єкт владних повноважень, принцип законності набуває особливої правозахисної функції, спрямованої на запобігання зловживанню владою та забезпечення процесуального балансу.

У роботі проведено комплексний аналіз чинників, що впливають на ефективну реалізацію принципу законності. Виокремлено загальні передумови, зокрема політичні, ідеологічні, психологічні та економічні чинники, а також спеціальні юридичні механізми – загальноправові, організаційно-правові й процесуальні гарантії. Автор підкреслює, що забезпечення законності в адміністративному судочинстві неможливе без функціонування цілісної системи правових запобіжників.

Особливу увагу приділено нормативно-правовим та інституційним механізмам захисту законності. Проаналізовано роль процесуальних запобіжників, зокрема чітких процедур розгляду справ, вимог до мотивованості судових рішень, апеляційного й касаційного перегляду, а також заборони зловживання процесуальними правами. Визначено, що ці інструменти створюють стабільне правове середовище, в якому реалізується адміністративне правосуддя.

Розглянуто інституційні гарантії, серед яких провідне місце займають незалежність суддів, ефективність процедур їх добору та дисциплінарної відповідальності, автоматизований розподіл справ. Також висвітлено значення процесуальних гарантій – змагальності, рівності сторін, відкритості судового розгляду, що є ключовими елементами забезпечення справедливості та законності.

У підсумку наголошується, що принцип законності має реалізовуватися не лише як декларативна норма, а як реальний механізм функціонування правової держави. Його дотримання є критерієм ефективності адміністративного судочинства та показником довіри громадян до судової системи.

Ключові слова: законність, адміністративне судочинство, публічна адміністрація, принципи права, правові гарантії, судовий контроль, змагальність, процесуальні запобіжники, правова держава, права людини.

Kosteckiy S.S. The main safeguards against violations of the principle of legality in administrative proceedings.

The article reveals the content and significance of the principle of legality as a fundamental basis for the functioning of administrative proceedings in Ukraine. It is emphasized that legality is a system-forming factor that ensures predictability of law enforcement, legal certainty, and protection of the rights and freedoms of an individual in relations with public authorities. Taking into account the nature of the administrative process, in which the parties are a private person and a subject of public authority, the principle of legality acquires a special human rights protection function aimed at preventing abuse of power and ensuring procedural balance.

The work provides a comprehensive analysis of the factors influencing the effective implementation of the principle of legality. The general prerequisites are identified, in particular political, ideological, psychological and economic factors, as well as special legal mechanisms – general legal, organizational and legal and procedural guarantees. The author emphasizes that ensuring legality in administrative proceedings is impossible without the functioning of a holistic system of legal safeguards.

Particular attention is paid to the regulatory and institutional mechanisms for protecting legality. The role of procedural safeguards is analyzed, in particular, clear procedures for considering cases, requirements for the motivation of court decisions, appellate and cassation review, as well as the prohibition of abuse of procedural rights. It is determined that these tools create a stable legal environment in which administrative justice is implemented.

Institutional guarantees are considered, among which the leading place is occupied by the independence of judges, the effectiveness of their selection and disciplinary procedures, and automated case distribution. The importance of procedural guarantees is also highlighted – adversarial, equality of parties, openness of the trial, which are key elements of ensuring justice and legality.

In conclusion, it is emphasized that the principle of legality should be implemented not only as a declarative norm, but as a real mechanism for the functioning of the rule of law. Its observance is a criterion for the effectiveness of administrative proceedings and an indicator of citizens' trust in the judicial system.

Key words: legality, administrative proceedings, public administration, principles of law, legal guarantees, judicial control, adversarial, procedural safeguards, rule of law, human rights.

Постановка проблеми. У сучасних умовах розбудови правової держави та реформування судової системи в Україні особливої уваги набуває питання дотримання принципу законності в адміністративному судочинстві. Незважаючи на проголошення законності як одного з фундаментальних принципів правосуддя, на практиці часто мають місце випадки його порушення, що проявляється у винесенні неправомірних судових рішень, порушенні процедур розгляду справ, недостатній обґрунтованості рішень або залежності суддів від впливу ззовні.

Складність проблеми полягає в тому, що сам принцип законності потребує ефективного механізму реалізації та захисту, особливо в контексті адміністративних спорів, які за своєю природою стосуються протистояння особи та публічної влади. При цьому відсутність дієвих запобіжників або їх недостатня ефективність створює передумови для порушення прав і свобод учасників процесу, формування недовіри до адміністративного суду як інституту захисту від державного свавілля.

Мета статті полягає у з'ясуванні теоретико-правової природи принципу законності в адміністративному судочинстві, систематизації основних запобіжників його порушення.

Стан опрацювання проблематики. Питання дотримання принципу законності в адміністративному судочинстві традиційно привертає увагу як вітчизняних, так і зарубіжних дослідників. Значний внесок у дослідження теоретичних і прикладних аспектів дотримання принципу законності в адміністративному судочинстві зробили такі науковці, як О.Ф. Андрійко, В.Б. Авер'янов, Ю.П. Битяк, О.М. Бандурка, І.С. Гриценко, Р.А. Калюжний, А.М. Колодій, Н.В. Максименко, В.І. Теремецький, Н.М. Хоменко.

Виклад основного матеріалу. Принцип законності виступає фундаментальною засадою функціонування правової системи, покликаною забезпечувати передбачуваність правозастосування, стабільність правового режиму, юридичну визначеність, а також гарантувати недопущення свавілля з боку органів публічної влади. Як слушно зауважує М.А. Самбор, позиція державної влади, зокрема її судової гілки, має ґрунтуватися на здобутках юридичної доктрини у сфері розуміння змісту та дії принципу законності, який повинен бути інтегрований у діяльність усіх державних органів, інститутів та посадових осіб [1, с. 92]. Такий підхід забезпечує належну реалізацію інтересів як суспільства загалом, так і кожної особи зокрема. Саме дотримання принципу законності в діяльності судової гілки влади створює гарантії правової безпеки особи, сприяє ефективному захисту її прав, свобод та законних інтересів, а також зміцненню довіри до правосуддя.

Особливої ваги принцип законності набуває в адміністративному судочинстві, оскільки в межах цього виду юрисдикції вирішуються спори між приватною особою та суб'єктом владних повноважень. Останній, володіючи адміністративними ресурсами, перебуває у сильнішій позиції, що вимагає від суду особливої відповідальності за дотримання процесуальних та матеріаль-

но-правових гарантій, аби забезпечити реальну рівність сторін у процесі та не допустити домінування публічної влади над інтересами особи. У цьому контексті принцип законності виконує не лише нормативну, а й правозахисну функцію, будучи системоутворювальним фактором ефективного функціонування адміністративного судочинства в умовах правової держави.

Ефективна реалізація принципу законності неможлива без урахування комплексу загальних та спеціальних чинників, що детермінують умови функціонування державної влади та її взаємодії з громадянським суспільством.

Загальні обставини, що впливають на стан законності, охоплюють політичні, ідеологічні, психологічні та економічні передумови. Так, легітимізація принципу законності чинним політичним режимом є визначальним фактором у забезпеченні правозастосування та створює інституційні умови для неухильного дотримання законів державними службовцями та громадянами. Ідеологічні чинники формують уявлення про роль і значення законності в суспільному житті, впливаючи на пріоритети правової політики та орієнтацію органів влади на правову поведінку. Психологічні аспекти, такі як рівень правосвідомості, довіра до правосуддя та відчуття справедливості, суттєво впливають на мотивацію до дотримання закону. Водночас, економічні умови, зокрема розподіл матеріальних благ та рівень соціальної нерівності, обумовлюють сприйняття правової справедливості й легітимності правових норм [2, с. 282].

Спеціальні обставини, які виступають суто юридичними засобами забезпечення законності, включають загальноправові, організаційно-правові та процесуальні механізми. До перших належать високий рівень розвитку правової системи, системність і внутрішня узгодженість законодавства, розвинена юридична техніка та належна правова культура. Організаційно-правові чинники охоплюють ефективну роботу органів законодавчої, виконавчої та судової влади, а також механізми контролю за конституційністю законів і нормативних актів. Процесуальні гарантії забезпечують реальну можливість кожної особи звернутися до суду з метою захисту порушених прав, включаючи оскарження актів органів публічної адміністрації, які не відповідають вимогам законодавства [2, с. 282].

Безумовно, у адміністративного судочинства, зазначені фактори набувають особливої значущості. Саме в цій сфері відбувається контроль за діяльністю суб'єктів владних повноважень, які можуть порушувати права фізичних та юридичних осіб. Принцип законності тут виступає не лише етичним і правовим імперативом, але й процесуальною вимогою, що визначає зміст судового розгляду. Його дотримання гарантує забезпечення правового балансу між публічними інтересами та правами особи, а також сприяє утвердженню довіри громадян до судової влади.

Враховуючи вищезазначене, можна зробити висновок, що дотримання принципу законності в адміністративному судочинстві неможливе без існування цілісної системи політико-правових, соціальних та інституційних передумов. Адміністративна юстиція має діяти в умовах повної правової визначеності, процесуальної справедливості та незалежності суддів, що можливо лише за умов належного функціонування всіх механізмів, покликаних підтримувати і захищати режим законності в державі.

Отже, у контексті дотримання принципу законності у сфері адміністративного судочинства повинно забезпечуватися не лише на рівні формального декларування в Конституції України та Кодексі адміністративного судочинства України (КАСУ), але й через ефективне функціонування розгалуженої системи правових, інституційних, процесуальних та організаційних запобіжників, які унеможливають або мінімізують ризики відхилення від закону в процесі здійснення адміністративного правосуддя. Саме запобіжники, як превентивні механізми забезпечення законності, мають ключове значення для реального втілення засад правової держави у сфері адміністративного судочинства.

До таких запобіжників належать, зокрема, чітко визначені процесуальні процедури розгляду адміністративних справ, які забезпечують реалізацію принципів змагальності, рівності сторін, гласності, відкритості та диспозитивності. Наявність правових приписів, що регламентують порядок здійснення провадження, мінімізує ризики порушення прав учасників процесу та забезпечує єдність судової практики.

Суттєве значення мають і законодавчо закріплені вимоги до судового рішення, яке повинно бути не лише формально правильним, а й мотивованим, логічно узгодженим і винесеним на підставі повного й об'єктивного дослідження всіх фактичних обставин справи (статті 243–247 КАС України) [3]. Таке регламентування унеможливує прийняття рішень без належного правового обґрунтування, що є важливою умовою підтримання довіри до судової системи.

Окрему групу запобіжників становлять механізми судового контролю у формі апеляційного та касаційного перегляду рішень, які дозволяють виявити та виправити помилки судів першої інстанції, забезпечуючи ефективну дію принципу законності на всіх етапах судового процесу.

Також важливим є закріплення у КАС України заборони зловживання процесуальними правами. Ця норма спрямована на попередження маніпуляцій із процесуальними інструментами з метою затягування розгляду справи або впливу на об'єктивність суду, що також сприяє неухильному дотриманню законності.

Загалом система нормативно-правових запобіжників, закріплена в адміністративному процесуальному законодавстві, створює цілісну правову рамку, в межах якої відбувається реалізація судової влади у публічно-правових спорах. Такий підхід забезпечує передбачуваність і стабільність судового процесу, зміцнює правову визначеність та служить важливим елементом гарантування прав і свобод особи.

Інституційні запобіжники дотримання принципу законності в адміністративному судочинстві охоплюють сукупність організаційних, структурних та функціональних механізмів, спрямованих на забезпечення незалежності, професійності та неупередженості судової влади. Їх наявність і ефективне функціонування є ключовою умовою запобігання порушенням принципу законності під час розгляду публічно-правових спорів.

Серед інституційних запобіжників першочергове значення мають гарантії незалежності суддів, які закріплено в Основному Законі України. Так, стаття 126 Конституції України гарантує незмінюваність суддів, визначає заборону на будь-яке втручання в судову діяльність, а також передбачає особливий порядок притягнення суддів до юридичної відповідальності [4]. Ці гарантії створюють передумови для здійснення правосуддя виключно на основі закону, без зовнішнього впливу чи тиску.

Другим важливим елементом є інституційна система добору та оцінювання суддівського корпусу, яка реалізується через діяльність таких органів, як Вища кваліфікаційна комісія суддів України, Вища рада правосуддя та Національна школа суддів України. Завдяки цим інституціям забезпечується високий рівень фаховості суддів, їх відповідність етичним стандартам, а також постійне професійне зростання, що прямо впливає на якість здійснення правосуддя в адміністративному процесі.

Крім того, запобігання порушенням принципу законності сприяє автоматизована система розподілу судових справ, яка гарантує об'єктивність у визначенні складу суду для конкретної справи. Така система унеможливує ручне втручання в процес призначення судді, виключаючи ризики упередженості чи зацікавленості у результаті розгляду.

Не менш важливим елементом інституційних гарантій є наявність ефективних процедур дисциплінарної відповідальності суддів. Ці механізми, які передбачають можливість реагування на факти порушення суддею присяги, процесуальних норм або етичних стандартів, слугують додатковим засобом забезпечення відповідальності та доброчесності суддівського корпусу.

Отже, інституційні запобіжники формують організаційно-функціональне середовище, в межах якого суддя має всі умови для здійснення правосуддя в адміністративних справах на основі законності, дотримання прав і свобод громадян, а також на засадах справедливості, неупередженості та об'єктивності.

Процесуальні гарантії та процесуальна справедливість як механізми забезпечення принципу законності в адміністративному судочинстві також відіграють важливу роль.

Принцип законності в адміністративному судочинстві невіддільний від принципу справедливого судового розгляду, що забезпечується на рівні процесуального права через сукупність процесуальних гарантій. Ці гарантії відіграють роль своєрідних запобіжників, покликаних мінімізувати ризики зловживання владними повноваженнями з боку органів публічної влади, а також забезпечити належний захист прав і законних інтересів приватних осіб у публічно-правових спорах.

Одним із ключових інструментів забезпечення справедливості та законності виступають принципи змагальності та рівності сторін, що закріплені у статтях 9 та 10 Кодексу адміністративного судочинства України. Зазначені принципи покликані встановити процесуальну рівновагу між сторонами, де приватна особа, що часто має слабшу процесуальну позицію, отримує рівні процесуальні можливості для доведення своєї правової позиції. Це дозволяє гарантувати баланс інтересів і недопущення упередженості чи дискримінації у ході судового розгляду.

Іншим важливим елементом процесуальної справедливості є прозорість судового процесу, яка реалізується через принцип відкритого розгляду справ (стаття 11 КАС України). Така відкритість сприяє суспільному контролю за діяльністю суду, зміцнює довіру до судової системи та виступає запобіжником протиправних дій з боку суддів або сторін процесу [3].

Не менш значущим є дотримання правил доказування, а саме – обґрунтування судового рішення виключно на підставі доказів, поданих відповідно до встановленої процесуальної процедури. Це гарантує, що рішення ухвалюються на основі об'єктивно зібраного й належним чином дослідженого матеріалу справи, без впливу зовнішніх чинників чи позапроцесуальних міркувань.

Особливу роль у контексті забезпечення процесуальної справедливості відіграє інститут судового контролю за дотриманням прав людини у публічно-правових відносинах. Суд, розглядаючи адміністративну справу, виконує функцію контролюючого органу щодо правомірності дій (бездіяльності) суб'єкта владних повноважень, тим самим виступаючи як гарант неприпустимості порушення основоположних прав особи з боку органів влади.

Впевнено, можна констатувати, що процесуальні гарантії й стандарти справедливого судового розгляду не лише реалізують принцип законності, а й забезпечують ефективність судового захисту, зміцнюючи правову визначеність і довіру до адміністративного судочинства як до механізму правового регулювання публічно-правових спорів.

Так, забезпечення законності в адміністративному судочинстві неможливе без належного функціонування двох ключових напрямів – систематизації судової практики та цифрової трансформації правосуддя. Вони не лише зміцнюють правову визначеність, а й формують надійні гарантії дотримання процесуальних норм.

Правова визначеність і передбачуваність правозастосування забезпечуються через: єдність судової практики, яку формує Верховний Суд України шляхом напрацювання обов'язкових правових позицій для судів нижчих інстанцій; врахування практики Європейського суду з прав людини, що відповідно до частини другої статті 8 Кодексу адміністративного судочинства України є обов'язковою до застосування, а також правових позицій Конституційного Суду України [3]; використання аналітичних матеріалів, включаючи узагальнення судової практики, інформаційні листи та огляди, що сприяють однаковому тлумаченню та застосуванню норм адміністративного права.

Паралельно із систематизацією судової практики важливу роль відіграє цифровізація судової влади, яка спрямована на посилення прозорості, відкритості та ефективності правосуддя. У цьому контексті ключовими елементами є: Єдина судова інформаційно-телекомунікаційна система (ЄСІТС) – інструмент електронного документообігу, автоматизованого розподілу справ та фіксації процесуальних дій; Єдиний державний реєстр судових рішень, який забезпечує відкритий доступ до всіх судових рішень, що створює умови для суспільного контролю за дотриманням законності; онлайн-трансляції судових засідань, що сприяють публічності судового процесу та зменшують ризики порушень процедурних гарантій.

Таким чином, поєднання систематизації судової практики з цифровими інструментами правосуддя формує надійне підґрунтя для реалізації принципу законності в адміністративному судочинстві, підвищує рівень довіри до суду та мінімізує прояви процесуального свавілля.

В той же час, ми безсумнівно погоджуємося з низкою вчених, зокрема В.І. Теремецьким, який зазначає, що незважаючи на те, що інструменти електронного правосуддя пропонують великі перспективи для підвищення ефективності, прозорості та доступності, вони одночасно мають потенціал для розширення можливостей для несправедливості та послаблення основних принципів правової системи, включаючи доступ до правосуддя, а тому впровадження їх завжди потребує необхідності пошуку балансу [5, с. 143].

Висновок. Узагальнюючи викладене, слід наголосити, що ефективне функціонування системи запобіжників порушень принципу законності в адміністративному судочинстві є необхідною умовою становлення правової держави, побудованої на верховенстві права, недопущенні зловживань владою та належному захисті прав і свобод людини. Комплексність і взаємопов'язаність нормативних, інституційних, процесуальних та технологічних елементів дозволяє вибудувати цілісну систему гарантій законності, яка потребує постійного вдосконалення, зокрема через імплементацію найкращих європейських практик правосуддя.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Самбор М.А. Законність як принцип діяльності суду з дотримання прав, свобод та інтересів неповнолітніх у справах про адміністративні правопорушення. *Право і безпека*. 2024. № 4 (95). С. 90–104.
2. Марушій О. Принцип законності у діяльності органів публічного управління: методологічні засади. URL: <https://science.lpnu.ua/sites/default/files/journal-paper/2018/jun/13321/44>.
3. Кодекс адміністративного судочинства України: Закон України від 06.07.2005 № 2747-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2747-15#Text>.
4. Конституція України: Закон України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text>.
5. Теремецький В.І., Дуліба Є.В. Особливості впровадження та функціонування єдиної судової інформаційно-телекомунікаційної системи як інструмента електронного правосуддя. *Форум права*. 2023. 75(2). С. 130–143.
6. Адміністративний процес: навч. посіб. / О.Ю. Салманова, А.Т. Комзюк, С.М. Гусаро та ін.; за заг. ред. О.Ю. Салманової, А.Т. Комзюка; МВС України, Харків. нац. ун-т внутр. справ. Харків : ХНУВС, 2022. 412 с.
7. Панасюк О.В. Адміністративно-деліктне право України: теоретичні питання розвитку та реформування: автореф. дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.07. Дніпро, 2021. 32 с.